

RZECZNIK PRAW OBYWATELSKICH

Warszawa, 17 maja 2016 r.

Adam Bodnar

KMP.571.8.2016.MF

Pan
gen. Jacek Kitliński
Dyrektor Generalny Służby
Więziennej

Odpowiednio dobrany personel pracujący w jednostkach penitencjarnych znacznie zwiększa gwarancję właściwego realizowania procesu resocjalizacji więźniów. Fakt ten znajduje odzwierciedlenie w rekomendacjach międzynarodowych dotyczących sposobu wykonywania kary pozbawienia wolności. Wzorcowe Reguły Minimalne Organizacji Narodów Zjednoczonych dotyczących postępowania z więźniami (Reguły Mandeli) stanowią, że *w takim stopniu, jak to możliwe, w skład personelu będzie wchodziła wystarczająca liczba specjalistów, takich jak psychologowie, pracownicy społeczni, nauczyciele oraz osoby uczące wykonywania zawodu* (Reguła 78 zd. 1).

W kwestii właściwej liczby personelu pracującego z osadzonymi swoje zdanie wyraził także Europejski Komitet do Spraw Zapobiegania Torturom oraz Nieludzkiemu lub Poniżającemu Traktowaniu albo Karaniu (dalej: CPT). Zgodnie ze stanowiskiem CPT - *w przypadku niewystarczającej liczby personelu może okazać się niezbędna praca w godzinach nadliczbowych, w celu utrzymania podstawowego poziomu bezpieczeństwa i systemu zaopatrzenia na terenie zakładu karnego. Taki stan rzeczy może łatwo doprowadzić do wysokiego poziomu stresu wśród personelu i jego przedwczesnego „wypalenia”, co może wzmóc napięcie obecne w każdym zakładzie karnym* (Fragment § 26 Jedenastego Sprawozdania Ogólnego [CPT/Inf (2001) 16]).

W związku z powyższym, podczas wizytacji prewencyjnych jednostek penitencjarnych przeprowadzanych przez przedstawicieli Krajowego Mechanizmu Prewencji badana jest dostępność do usług psychologów ogólnopenitencjarnych, jak i pracujących w oddziałach terapeutycznych oraz ośrodkach diagnostycznych. Wyniki analizy danych zebranych w toku przeprowadzonych czynności wskazują na potrzebę zmiany dotychczasowego stanu faktycznego w celu poprawy dostępu osadzonych do profesjonalnego wsparcia psychologicznego.

Często spotykanym przez przedstawicieli Krajowego Mechanizmu Prewencji podczas wizytacji stanem faktycznym jest sytuacja, w której psycholog penitencjarny ma pod swoją opieką więcej osadzonych, niż przewiduje standard¹ określony w uzasadnieniu do Instrukcji nr 2/12 Dyrektora Generalnego Służby Więziennej z dnia 29 lutego 2012 r. w *sprawie tworzenia i organizacji oddziałów penitencjarnych w zakładach karnych i aresztach śledczych, w celu osiągnięcia standardów pracy penitencjarnej*. Standard ten stanowi, że na jednego psychologa penitencjarnego powinna przypadać grupa 200 osadzonych.

Tymczasem, w mojej opinii, przytoczony standard znacząco odbiega od rzeczywistych potrzeb, jakie związane są z zapewnieniem właściwej pomocy psychologicznej osobom osadzonym w jednostkach penitencjarnych. Nie jest możliwe wypełnienie zadań ciężących na psychologach pracujących w aresztach śledczych i zakładach karnych przy założeniu, że jeden specjalista tej dziedziny ma się zajmować 200 osadzonymi. Nawet zakładając, że nie każdy osadzony będzie wyrażał wolę skorzystania z jakiegokolwiek formy pomocy psychologicznej dostępnej w jednostce, to nadal obowiązujący standard nie gwarantuje osadzonym prawidłowego i wydolnego systemu wsparcia psychologicznego.

Przedstawiciele KMP niejednokrotnie podczas przeprowadzanych wizytacji zauważali sytuacje związane ze zbyt małym zabezpieczeniem w personel psychologiczny, które budziły ich zastrzeżenia. Reprezentanci KMP w szczególności wskazywali na trudne warunki izolacji i związaną z nimi deprivację potrzeb osadzonych, która może prowadzić do odczuwania przez skazanych frustracji nierzadko wyrażanej agresją względem siebie i innych. Ze względu na brak umiejętności skazanych do radzenia sobie z trudnymi emocjami i napięciem, osadzeni powinni mieć stały dostęp do osób udzielających wsparcia/pomocy psychologicznej.

Warto zaznaczyć, że przedstawiciele KMP dostrzegają, iż problem dostępu do psychologa penitencjarnego pogłębia się, gdy następują długotrwałe nieobecności specjalistów z zakresu psychologii, np. z powodu długoterminowego zwolnienia lekarskiego, uczestniczenia w szkoleniach i podnoszeniu kwalifikacji zawodowych².

¹ Z taką sytuacją przedstawiciele KMP spotkali się podczas wizytacji m.in. następujących jednostek penitencjarnych: ZK Łupków, 2011 r.; ZK Uherce Mineralne, 2011 r.; ZK Sieradz, 2011 r.; ZK Trzebinia, 2011 r.; ZK Siedlce, 2012 r.; ZK Płock, 2012 r.; ZK nr 2 Strzelce Opolskie, 2012 r.; ZK Stargard Szczeciński, 2012 r.; ZK Rawicz, 2012 r.; ZK Kwidzyń, 2012 r.; ZK Rawicz, 2012 r.; ZK Kwidzyń, 2012 r.; ZK Żytkowice, 2013 r.; AŚ Świdnica, 2013 r.; ZK Braniewo 2013 r.; ZK Biała Podlaska, 2013 r.; ZK Dębica, 2013 r.; ZK Jastrzębie Zdrój, 2013 r.; ZK Medyka, 2013 r.; ZK Krzywaniec, 2013 r.; ZK Nysa, 2013 r.; ZK Łowicz, 2014 r.; ZK Lubliniec, 2014 r.; ZK Kamińsk, 2014 r.; ZK Opole Lubelskie, 2014 r.; ZK nr 1 Strzelce Opolskie, 2014 r.; ZK Koronowo, 2015 r.; ZK Siedlce, 2014 r.; AŚ Tarnowskie Góry, 2014 r.; AŚ Łódź, 2014 r.; AŚ Nowy Sącz, 2015 r.

² Jako przykłady takich sytuacji można przytoczyć następujące: w ZK Sieradz (2011 r.) przedstawiciele KMP odnotowali, że w dniu 28 października 2011 r. w jednostce obecny był jeden psycholog, który oprócz pracy na oddziale terapeutycznym realizował zadania nieobecnych psychologów w oddziałach penitencjarnych (pojemność jednostki

Należy w tym miejscu podkreślić, że przy nadmiernym obciążeniu pracą psychologa niemożliwe wydaje się spełnienie wymogu określonego w § 3 ust. 7 rozporządzenia Ministra Sprawiedliwości z dnia 14 sierpnia 2003 roku w *sprawie sposobów prowadzenia oddziaływań penitencjarnych w zakładach karnych i aresztach śledczych* (Dz. U. z 2013 r., poz. 1067). W myśl tego przepisu, *psycholog prowadzi badania psychologiczne, udziela pomocy psychologicznej oraz obejmuje skazanych odpowiednimi oddziaływaniami psychokorekcyjnymi lub terapeutycznymi*. W konsekwencji, w związku z wygórowanym standardem pracy psychologów ogólnopenitencjarnych, założone przez ustawodawcę zadania psychologa, wśród których znajduje się zarówno diagnoza, jak i pomoc psychologiczna, psychoedukacja oraz działania terapeutyczne, przybierają *stricte* teoretycznego charakteru.

Obecnie w przypadku psychologa pracującego w jednostce penitencjarnej w wymiarze pełnego etatu teoretycznie ma on możliwość pracy w bezpośrednim kontakcie z każdym z osadzonych przypadających na niego średnio przez 48 minut w ciągu miesiąca. Jednak na wymiar czasu pracy psychologa należy patrzeć przez pryzmat wszystkich obowiązków służbowych, jakie są na niego delegowane.

Szczegółowy zakres obowiązków psychologa penitencjarnego został skatalogowany w przepisach § 110 oraz § 111 zarządzenia nr 2/04 Dyrektora Generalnego Służby Więziennej z dnia 24 lutego 2004 r. w *sprawie szczegółowych zasad prowadzenia i organizacji pracy penitencjarnej oraz zakresów czynności funkcjonariuszy i pracowników działów penitencjarnych i terapeutycznych* (dalej: zarządzenie). Zgodnie z treścią przywołanych przepisów, zarówno psycholog (młodszy psycholog), jak i strażnik więzienny mają za zadanie prowadzić badania psychologiczne oraz oddziaływania psychokorekcyjne.

Spośród tych zadań w szczególności należy wymienić następujące kategorie działań: diagnostyczne (sporządzenie orzeczeń psychologiczno-penitencjarnych i opinii psychologicznych oraz weryfikowanie w miarę potrzeby zawartych w nich wskazań i ustaleń [§ 110 ust. 2 pkt 2 zarządzenia]), wnioskowanie w sprawie kierowania skazanych wymagających oddziaływania specjalistycznego do systemu terapeutycznego [§ 110 ust. 2 pkt 3 zarządzenia], koncepcyjne (udzielenie pomocy wychowawcom w opracowaniu indywidualnych programów oddziaływań i realizacji oddziaływań wychowawczych, prowadzenie ,we współpracy z wychowawcami, programów resocjalizacji [§ 110 ust. 2 pkt 5 zarządzenia]), psychoedukacyjne (prowadzenie szkoleń mających na celu popularyzację wiedzy z zakresu psychospołecznych mechanizmów zachowania [§110 ust. 2 pkt 6 zarządzenia]), psychokorekcyjne (podejmowanie oddziaływań psychokorekcyjnych wobec

wynosiła 923 osadzonych). W wypadku ZK nr 2 w Strzelcach Opolskich (2012 r.) formalnie w dziale penitencjarnym było zatrudnionych 2 psychologów penitencjarnych, którzy mieli pod swoją opieką 550 osadzonych. Jednak z powodu długotrwałego zwolnienia lekarskiego jednego z nich, całą populacją osadzonych zajmowała się jedna osoba.

skazanych obejmowanych badaniami oraz wykazujących szczególne trudności w przystosowaniu się do wymagań wynikających z regulaminu organizacyjno-porządkowego wykonywania kary pozbawienia wolności [§ 110 ust. 2 pkt 4 zarządzenia]), pozostałe zadania (podejmowanie, we współpracy z wychowawcami lub innymi funkcjonariuszami oddziaływań kształtujących środowisko wychowawcze, a zwłaszcza zapobiegających wzajemnej demoralizacji skazanych, zapobiegających aktom samoagresji skazanych, motywujących skazanych uzależnionych do podjęcia terapii, a po jej zakończeniu służących podtrzymaniu efektów odbytej terapii, zapobiegających zachowaniom skazanych, które prowadzą do konieczności stosowania środków przymusu bezpośredniego oraz wyrażenie opinii w kwestii zastosowania lub zaprzestania stosowania tych środków oraz monitorowanie zachowania w okresie ich stosowania, a także bezpośrednio po zastosowaniu [§ 110 ust. 2 pkt 7 zarządzenia]). Ponadto zadaniem psychologa w jednostce penitencjarnej jest prowadzenie, administrowanie oraz archiwizowanie dokumentacji [§ 110 ust. 2 pkt. 8 zarządzenia]. Do zadań starszego psychologa poza wymienionymi powyżej należą także: zadania dotyczące mentoringu wobec mniej doświadczonych pracowników (udzielanie instruktażu nowo przyjętym psychologom w zakresie zdobywania praktycznych umiejętności zawodowych szczególnie w realizacji zadań diagnostycznych, psychokorekcyjnych i doradczych [§ 111 ust. 2 pkt. 1 zarządzenia] oraz sprawowanie merytorycznego nadzoru nad prawidłowym wykonywaniem zadań zawodowych przez młodszych psychologów i psychologów [§111 ust. 2 pkt. 5 zarządzenia]), zadania związane z przygotowaniem i realizacją zajęć i specjalistycznych programów skierowanych do osadzonych [§ 111 ust. 2 pkt 2 – 4 zarządzenia].

W celu pogłębienia wniosków z wizytacji prewencyjnych pracownicy KMP nawiązali współpracę z Zarządem Polskiego Towarzystwa Psychologicznego w celu uzyskania opinii dotyczącej wykonywania obowiązków przez psychologów pracujących w jednostkach penitencjarnych. W przekazanej opinii PTP wskazano, iż *psychologowie są specjalistami zajmującymi się zachowaniem człowieka w różnych sytuacjach oraz jego uwarunkowaniem a szczególnie mechanizmami psychologicznymi. Wiedza psychologiczna, którą posiadają pozwala wyjaśnić także przyczyny zachowań niezgodnych z normami społecznymi i prawnymi oraz uwarunkowania funkcjonowania osób pozbawionych wolności w warunkach izolacji więziennej. Ponadto, na podstawie wyników diagnozy psychologicznej, potrafią wskazać metody oddziaływań naprawczych w stosunku do osób naruszających prawo, adekwatne do ich możliwości oraz ograniczeń.*

Ekspert PTP podkreśliła, że *psychologowie, ze względu na posiadane kompetencje, spełniają ważną rolę zarówno w zapobieganiu zaburzeniom zachowania u więźniów, jak i w korekcji zaburzonych zachowań. Wiedza profesjonalna psychologów pozwala, w oparciu o wyniki badań diagnostycznych, wyjaśnić przyczyny zaburzeń zachowania, a także opracować programy oddziaływań naprawczych nastawionych na poprawę zdolności*

przystosowawczych więźniów i ukształtowanie konstruktywnych sposobów radzenia sobie w trudnych sytuacjach.

Warto dodać, że ekspert PTP wskazała w swojej opinii na zagrożenia rzetelnego warsztatu psychologicznego. Jej zdaniem, *opinie psychologiczne powinny spełniać kryteria diagnozy psychologicznej, co w praktyce często nie jest przestrzegane. Prawdopodobnie wynika to z nadmiernego obciążenia psychologów zadaniami. Ponadto, psycholodzy zatrudnieni w zakładach karnych i aresztach śledczych, w których nie funkcjonują ośrodki diagnostyczne, często nie dysponują niezbędnymi metodami diagnostycznymi i opracowują opinię wyłącznie na podstawie obserwacji więźnia i rozmowy diagnostycznej.*

Odpowiadając na pytanie dotyczące właściwych norm w odniesieniu do standardu pracy psychologa w jednostce penitencjarnej, ekspert PTP zaznaczyła, że *izolacja więzienna jest sytuacją psychologicznie trudną w odniesieniu do wszystkich osób pozbawionych wolności. Niemniej można wymienić pewne grupy więźniów, które są w sposób szczególny narażone na odczuwanie dolegliwości więzienia i z tego powodu wymagają opieki psychologicznej. Są to więźniowie:*

- *znajdujący się w początkowym okresie izolacji,*
- *zaburzeni psychicznie,*
- *niepełnosprawni fizycznie,*
- *w podeszłym wieku,*
- *poszkodowani w podkulturze więziennej,*
- *sprawiający problemy z powodu negatywizmu wobec wymagań,*
- *wymagający ukierunkowania w wyborze metod resocjalizacji.*

*Uwzględniając zakres zadań psychologów zatrudnionych w zakładach karnych i aresztach śledczych, zawarty w przepisach prawnych regulujących pracę penitencjarną, a także realne potrzeby dotyczące pomagania więźniom, należy zgodzić się, że **liczba psychologów zatrudnionych w zakładach penitencjarnych nie gwarantuje efektywnego wykonywania zadań.** Wobec złożoności problemów związanych ze zróżnicowaniem populacji więźniów i problemami dotyczącymi ich funkcjonowania w warunkach izolacji więziennej, kryterium liczby więźniów przypadających na jednego psychologa nie jest wystarczające. **Ustalając limity etatowe dla psychologów należy przede wszystkim brać pod uwagę przeznaczenie zakładu penitencjarnego i przewidywane trudności adaptacyjne populacji osób przebywających w tych zakładach.***

Ekspert PTP wskazuje, że z pewnością lepiej radzą sobie z opresją więzienną skazani odbywający karę w zakładach typu półotwartego i otwartego niż skazani w zakładach zamkniętych i tymczasowo aresztowani. Inaczej funkcjonują osoby zdrowe psychicznie,

inaczej zaburzone. Z badań dotyczących zachowań suicydalnych więźniów wiadomo, że wielokrotnie częściej te zachowania podejmują osoby w początkowym okresie pobytu w izolacji więziennej, a więc tymczasowo aresztowani.

Warto również podkreślić, że podanie rzetelnej liczby osadzonych przypadających na jednego psychologa wymaga przeprowadzenia pogłębionych badań w tym zakresie. Jak twierdzi ekspert PTP, *w celu uzyskania obiektywnych danych o rzeczywistych potrzebach dotyczących zatrudnienia psychologów w zakładach penitencjarnych, należałoby przeprowadzić badania nastawione na uzyskanie informacji o oczekiwaniach, jakie wobec psychologów mają więźniowie i współpracownicy psychologów, a także o faktycznej aktywności zawodowej psychologów penitencjarnych, wykorzystywaniu oraz marnotrawieniu ich kompetencji, warunkach umożliwiających i ograniczających efektywne wypełnianie zadań, a ponadto o posiadanych przez psychologów kompetencjach zawodowych.*

Należy podnieść, że ekspert PTP uznała, iż *analiza przepisów prawnych dotyczących wykonywania tymczasowego aresztowania i kary pozbawienia wolności pokazuje, że psychologowie zatrudnieni w zakładach penitencjarnych są obciążeni licznymi zadaniami. Jeśli to obciążenie jest nadmierne, pojawia się niepożądany skutek w postaci zaniechań, powierzchownego a nawet nierzetelnego wykonywania zadań, przedmiotowego traktowania skazanych, spadku motywacji do aktywności zawodowej itp.*

Równocześnie, z punktu widzenia resocjalizacyjnego celu kary pozbawienia wolności, udział psychologów w postępowaniu z więźniami należy ocenić jako niewystarczający.

Wypełnienie wszystkich nałożonych na psychologów obowiązków jest trudne bądź niemożliwe. Ograniczona ilość czasu przeznaczona na realizację zadań rzutuje na jakość ich wykonania. Jako przykład rażącej nieprawidłowości w tym zakresie mogą posłużyć wyniki kontroli prowadzonej przez Najwyższą Izbę Kontroli w 2014 r. dotyczącej readaptacji społecznej skazanych na wieloletnie kary pozbawienia wolności³. Wniosek IV syntezy wyników kontroli wskazuje, że *aż 44% ocenionych przez biegłych programów resocjalizacyjnych charakteryzowało się brakiem lub wątpliwą skutecznością readaptacyjną*⁴. Jak wskazują autorzy raportu, charakteryzują się one brakiem pogłębionej, współczesnej wiedzy z zakresu resocjalizacji (form, metod i technik postępowania resocjalizacyjnego)⁵, 90% programów całkowicie pozbawionych było systemu jego

³ Kontrola planowa nr P/14/044 – Readaptacja społeczna skazanych na wieloletnie kary pozbawienia wolności. Kontrola została przeprowadzona z inicjatywy Najwyższej Izby Kontroli. Dostęp online z dnia 4 kwietnia 2016 r.: file:///C:/Users/filipiak_m/Downloads/kpb~p_14_044_201502271155211425038121~02.pdf.

⁴ *Ibidem.*, s. 11.

⁵ *Ibidem.*, s. 32.

ewaluacji (metod i kryteriów oceny jego efektywności)⁶. Dyrektor Generalny Służby Więziennej odnosząc się do wniosków NIK wyjaśnił, że *sformułowane przez biegłych uwagi krytyczne dotyczą programów w większości opracowanych samodzielnie przez wychowawców i psychologów zatrudnionych w tych zakładach, tj. osoby nieposiadające wysokich kwalifikacji akademickich i obarczonych na co dzień bardzo szerokim zakresem zadań związanych przede wszystkim z właściwym wykonywaniem kary pozbawienia wolności*⁷. Tym samym Dyrektor Generalny SW przyznał, że podlegli mu pracownicy są obciążeni szeregiem obowiązków, co wpływa zwrotnie na jakość wykonywanej przez nich pracy, niepozwalającej im pogłębiać wiedzę. Należy jednocześnie podkreślić, że na psychologach ciąży obowiązek współdziałania z wychowawcami przy przygotowywaniu programów readaptacji społecznej osadzonych i można domniemywać, że wyniki badania przeprowadzonego przez NIK stanowią odzwierciedlenie niskiego zaangażowania psychologów penitencjarnych w ten proces, wynikającego między innymi z ilości zadań nałożonych na tę grupę specjalistów posiadających wiedzę z zakresu psychospołecznych mechanizmów funkcjonowania człowieka.

Reasumując, biorąc pod uwagę wnioski z wizytacji prewencyjnych przedstawicieli KMP oraz stanowisko wyrażone przez autorytety w dziedzinie psychologii – członków Polskiego Towarzystwa Psychologicznego, kompleksowe podejście do tematu dostępności wsparcia psychologicznego w jednostkach penitencjarnych wymaga uwzględnienia zarówno potencjalnych potrzeb samych osadzonych w tym zakresie, jak i pragmatyki i higieny pracy psychologów działających na ich rzecz. Dopiero pełna identyfikacja potrzeb i możliwości pozwala oszacować realne standardy pracy psychologa w jednostce penitencjarnej.

Zwracam się do Pana Dyrektora z prośbą o podjęcie odpowiednich działań mających na celu ustalenie nowego, odpowiedniego standardu dotyczącego stosunku liczby osadzonych przypadających na psychologa ogólnopenitencjarnego z uwzględnieniem typu jednostki penitencjarnej, w której psychologowie mają wykonywać swoje obowiązki.

Podpis na oryginale

⁶ *Ibidem.*, s. 33.

⁷ *Ibidem.*, s. 34.